

şir, *el-Bidâye*, VII, 171-173; İbn Hacer, *el-İşâbe fi temyizi's-sahâbe*, Beyrut, ts. (Dârü'l-kitâbi'l-Arabi), I, 262; II, 387-388; III, 316, 580-581; Hatib eş-Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc* (nşr. Ali M. Muavvaz – Âdil Ahmed Abdülmevcûd), Beyrut 1415/1994, V, 449; Şemseddin er-Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, Beyrut 1404/1984, VIII, 7; Buhûti, *Şerhu Müntehe'l-irâdât*, Beyrut, ts. (Âlemü'l-kütüb), III, 383; Muhammed b. Ahmed ed-Desûkî, *Hâşiye 'ale's-Şerhi'l-kebir*, Beyrut, ts. (Dârü'l-fikr), IV, 349-350; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, V, 591-592; Muhammed b. Abdullah el-Ahmed, *Hükümü'l-habs fi's-şer'ati'l-İslâmiyye*, es-sicn, *el-mülâzeme, en-nefy*, Riyad 1404/1984, s. 35-38, 257-304; Semîre Seyyid Süleyman Beyyûmî, *el-Habs fi's-şer'ati'l-İslâmiyye*, Kahire 1409/1988, s. 138-180; Ahmed Fethî Behnesî, *el-Mevsû'atü'l-cinâ'iyye fi'l-fikhi'l-İslâmî*, Beyrut 1412/1991, I, 379-384; Kemal Daşcıoğlu, *Osmanlı Devleti'nin Sürgün Siyaseti (XVIII. Yüzyıl)* (doktora tezi, 2004), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, tür.yer.; Ömer Lutfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", *İFM*, XI/1-4 (1949-50), s. 524-569; XIII/1-4 (1951-52), s. 56-78; XV/1-4 (1953-54), s. 209-237; Halil Usâmine, "Ukûbetü'n-nefy fi şadrü'l-İslâm ve'd-devleti'l-Ümeviyye", *el-Kemil*, sy. 5, Hayfa 1984, s. 55-80; "Exile", *EBr.*, VIII, 967-968; Guido de Ruggiero, "Exile", *Encyclopaedia of the Social Sciences*, New York 1957, V, 686-690; R. Murphey, "Sürgün", *EP² Suppl.* (Ing.), s. 767; "Tağ-rîb", *Mu.F.*, XIII, 46-49; "Nefy", a.e., XLI, 118-132.

TALİP TÜRCAN

Tarih. Kur'an-ı Kerim'de hem bir ülke veya belde halkının topluca oradan çıkarılması (ihrac) anlamında hem de hukukî yaptırım niteliğinde sürgün uygulamalarından söz edilir. Birçok âyetten, toplu sürgünün tarih boyunca güçlü toplumların güçsüz toplumlara karşı gerçekleştirdiği yaygın bir uygulama ve etkili bir sosyal yaptırım niteliği taşıdığı anlaşılmaktadır. Hz. Lût hayâsızlıkları yüzünden kavmini uyardığında onların cevabı, "Lût ailesini memleketinizden çıkarın!" olmuştur (el-A'râf 7/80-82; en-Neml 27/54-56). Firavun'un, Mûsâ ve Hârûn'un iman çağrısını etkisiz kılmak amacıyla Mısır halkına onların kendilerini sihir yoluyla yurtlarından sürüp çıkarmak istediklerini söylemesi (el-A'râf 7/109-110, 123; Tâhâ 20/63; eş-Şuarâ 26/35) tarihte sürgün edilme tehlikesinin ciddi bir endişe kaynağı olduğunu göstermektedir. Peygamberlerin ve onlara inananların yurtlarından sürülmelerinin sıkça yaşanan bir olgu (sünnetullah) diye haber verilmesi ve bunun karşılığında dünyada ve âhirette mükâfat vaad edilmesi de (Âl-i İmrân 3/195; İbrâhîm 14/13-14; el-İsrâ 17/76-77) aynı bağlamda değerlendirilebilir.

Peygamberler tarihinde sürgün denince daha çok İsrâiloğulları akla gelir. Kur'an'da İsrâiloğulları'ndan misâk (söz) alınan

şeylerden birinin de birbirlerini yurtlarından çıkarmamaları olduğu belirtildikten sonra Medine yahudilerinin aksi davranışlarına değinilir (el-Bakara 2/84-85). Ayrıca onlara verilen kitapta iki kere fesat çıkaracakları, azgınlık derecesinde bir kibreye kapılacakları ve bunun sonunda güçlü orduların ülkelerinin her köşesine girip her şeyi kontrolleri altına alacakları hususunun yazılı olduğu belirtilir (el-İsrâ 17/4-7). Tefsirlerde farklı yorumlara rastlanırsa da bu âyetlerle telmihte bulunulan hadise muhtemelen yahudilerin sürgünüyle sonuçlanan iki büyük olaydır. Bunlardan birincisi milâttan önce VIII. yüzyılın sonlarında Asurlular'ın İsrail yurdunu ele geçirip halkını sürgüne yollaması ve topraklarına ülkelerinden getirdikleri insanları yerleştirmesi, ikincisi, milâttan önce VI. yüzyılın ilk yarısında Bâbil Hükümdarı Buhtunnasr'ın (II. Nebukadnezar) Kudüs'ü aldığı Süleyman Mâbedi'ni yıktırması ve şehrin halkını Bâbil'e götürmesidir. İsrâiloğulları'nın Bâbil sürgünü tarihte görülen en önemli sürgünlerden biri olup yahudi edebiyatı ve Ahd-i Atık'ın büyük bir bölümü bu sürgünle ilgilidir (Concordance, s. 338-339). Kökleri hakkında değişik görüşler ileri sürülen Hayber yahudilerinin Asur Kralı Salmanasar veya Buhtunnasr zamanındaki sürgünde bu-
raya yerleştikleri hakkında farklı görüşler vardır (Arslantaş, LXXII/264 [2008], s. 431). Kur'an'da Hz. Peygamber'in ve müslümanların Mekke'yi terketmeye mecbur bırakılmaları "yurtlarından çıkarılma" şeklinde nitelenmekte (et-Tevbe 9/13, 40; el-İsrâ 17/76; el-Hac 22/40; Muhammed 47/13; el-Haşr 59/8; el-Mümtehe 60/1) ve bunun haram aylarda savaş yapmaktan daha büyük bir günah olduğu bildirilmektedir (el-Bakara 2/17). Öte yandan Benî Nadîr, müslümanlarla yaptığı antlaşmayı bozup onlara ihanet etmesinin karşılığı olarak Medine'den sürülmüştü ve Kur'an'daki anlatıma göre eğer Allah bunu mukadder kılmasa onları dünyada başka bir cezaya çarptıracaktı (el-Haşr 59/2-3).

Hadislerde de sürgünle ilgili birçok açıklama yer almaktadır. Bazı rivayetlerde belirtildiğine göre Hz. Peygamber'e ilk vahiy geldiğinde eşi Hatice'nin ihtiyar amcası Varaka b. Nevfel vahiy getiren meleğin Cebrâil, dolayısıyla Hz. Muhammed'in de peygamber olduğunu anlayarak başka peygamberler gibi onun da memleketinden çıkarılacağını tahmin etmiş ve bunu ona söyleyip, "Keşke o gün geldiğinde sana yardım edebilmek için- genç ve güçlü kuvvetli olabilseydim!" demiştir (Buhârî, "Bed'ü'l-vahy", 1). İbn Abbas'ın rivaye-

tine göre Hz. Peygamber, Mekke'den çıkarken yemin edip beldeler içinde Allah'a ve kendisine en sevimli gelen beldenin Mekke olduğunu, eğer halkı kendisini çıkarmasa orayı asla terketmeyeceğini söylemiştir (Ebû Ya'lâ, V, 69). Resûl-i Ekrem, Medine'de devlet başkanı sıfatıyla kamu yararını gözeterek çeşitli sebeplerle sürgün cezası uygulamıştır. Meselâ anlaşma yaptıkları müslüman topluma yönelik düşmanca tutumları ve ihanetleri yüzünden Medine'deki yahudi kabilelerine (Kaynukâ, Nadîr ve Kurayza) karşı toplu sürgün yaptırımına başvurmak zorunda kalmıştır (Buhârî, "Megâzî", 14; Müslim, "Cihâd", 62).

İslâm tarihinde ilk ferdî sürgün olayı Hz. Peygamber'in, sonradan "tarîd Resûlillâh" diye anılan Hakem b. Ebû'l-Âs'ı Medine'den Tâif'e sürmesidir. Bunun sebebi, onun Mekke'nin fethinden sonra Medine'ye geldiğinde Resûlullah'ın yürüyüş ve hareketlerini alaya alarak taklit etmesi, kapısını dinlemesi, müşrikler hakkındaki sözleri ve bazı özel bilgileri etrafa yaymasıydı (Taberânî, XII, 148; Kettânî, II, 59). Hakem b. Ebû'l-Âs'ın sürgün hayatı Resûl-i Ekrem'in vefatına kadar devam etmiş, Hz. Ebû Bekir ve Ömer de onun sürgün hayatının حکem ancak yeğeni Hz. Osman'ın hilâfeti sırasında Medine'ye dönebilmiş ve Osman'ın bu tutumu daha sonra isyancılar tarafından aleyhine kullanılmıştır. Yine hadislerde Resûlullah'ın zina suçu işleyenlerden muhsan olmayanlara -Kur'an'daki 100 celde cezasına ilâve olarak- bir yıl sürgün cezası verdiğinden (Buhârî, "Hudûd", 30; Müslim, "Hudûd", 12), kadınsı davranışlarıyla toplum düzenini bozmaya çalışan erkeklerle ve diğer bazı suçları işleyenlere bu cezayı uyguladığından (Buhârî, "Libâs", 62, "Hudûd", 33; Ebû Dâvûd, "Edeb", 53; Abdürrezzâk es-San'ânî, XI, 242-243) söz edilmektedir. Rivayete göre Hîf (Buhârî, "Megâzî", 57) ve Mâtî' (İbn Kesîr, IV, 348-349) adlarında iki kişi kadınsı davranışları ve hayâ dışı konuşmaları yüzünden yerleşim yerlerinin uzağına sürgün edilmiş, sahâbeden bazıları onların aklıktan ölebileceğini söyleyince yalnız cuma günleri gelip yiyecek almaları için Medine'ye girmelerine izin verilmiştir (İbn Hacer, VI, 564).

Hulefâ-yi Râşidîn döneminde sürgün uygulaması devam etmiştir. Hz. Ömer'in uyguladığı bireysel sürgünlerde kişilerin ahlâkî bakımdan düşük davranışlarda bulunmasını ya da onların toplumsal ahlâkî ve kamu düzenini bozabilecek yapıda olmasını dikkate aldığı görülmektedir. Meselâ ırza tecavüz suçunu işleyen bir köleyi so-

pa ve sürgünle cezalandırmış, genel ahlâkı koruma gerekçesiyle iki kişiyi Medine'den Basra'ya sürgün etmiştir (Buhârî, "İkrâh", 6; İbn Sa'd, III, 285). Ancak içki içtiği gerekçesiyle Hayber'e sürdüğü Rebîa b. Ümeyye'nin Bizans'a sığınıp hristiyan olması üzerine bir daha hiçbir müslümanı sürgüne göndermeme kararı almıştır (Nesâî, "Eşîbe", 47). Devletin iskân politikasının gereği olarak toplu sürgün uygulamaları da yapan Hz. Ömer, Resûl-i Ekrem'in, "Arap yarımadasında iki din bir arada bulunmaz" sözünden hareketle Hayber ve Fedek yahudileriyle Necran yahudi ve hristiyanlarını Hicaz'dan çıkarıp başka bölgelere yerleştirmiştir (*el-Muvaṭṭa'*, "Câmi", 18-19).

H. Ömer Hayber yahudilerini ensardan Muzahhir b. Râfî' öldürdükleri ve kendi oğlu Abdullah'ı da uyurken damdan atıp iki elinin kırılmasına sebep oldukları için Suriye taraflarına sürdü (20/641). Hz. Ömer döneminde Necran'daki hristiyanlar da zararlı faaliyetleri sebebiyle Kûfe ve Suriye'ye sürgüne gönderilmiştir. Belâzûrî, Necran bölgesindeki hristiyanlardan Suriye'ye sürülenlerle birlikte orada yaşayan yahudilerin de gönderildiğini rivayet etmektedir (*Fütûh*, s. 94, 95). Sürülenlere geri de bıraktıkları malların karşılığı tamamen ödenmiştir.

H. Osman döneminde sürgün uygulamalarının büyük ölçüde siyasal gerekçelere bağlı olduğu görülmektedir. Ebû Zer el-Gıfârî, Muâviye'nin Suriye valiliği sırasında onun yönetimini eleştirince Osman tarafından Medine'ye çağırılmış, orada da eleştirilerine devam edince Medine yakınlarındaki Rebeze'ye gönderilmiştir. Onun Rebeze'ye kendi isteğiyle gittiği de rivayet edilmektedir (*Dîa*, X, 267). Bu bağlamda Hz. Osman'ın, iddetini tamamlamayan bir kadının evlenen âzatını Humrân b. Ebân'ı eşinden ayırıp Basra'ya sürmesi (İbn Asâkir, XXVI, 9) ve İslâm'ın temeli diye niteliği Medine halkını irat ettiği bir hutbe, "Sakın ola ki sizden herhangi birinizin bid'at çıkardığı kulağıma gelmesin, aksi takdirde onu sürgüne gönderirim" (Taberî, *Târîh*, IV, 398-399) diye uyarması zikredilebilir. Yine onun döneminde zühd ve takvâsıyla "ümmetin rahibi" diye anılan Âmir b. Abdullah'ın, kendisini Hz. İbrâhim seviyesinde gördüğü gibi iddialarla şikâyet edilmesi üzerine Basra'dan Dimaşk'a sürüldüğü kaydedilmektedir (İbn Sa'd, VII, 108, 110; Halîl Usâmine, sy. 5 [1984], s. 69). Hz. Osman zamanında Kûfe'de yönetime karşı açıkça cephe alan Eşter ve arkadaşları önce Dimaşk'a ardından Humus'a

sürgün edildiler. Hz. Ali'nin de Abdullah b. Sebe'i sapkın inançlar yayması ve fitne çıkarması yüzünden sürgünle cezalandırıldığı rivayet edilmektedir (*Dîa*, I, 133).

Emevî ve Abbâsî idaresinde farklı sebeplerle sürgünler devam etmiştir. Bu dönemde özellikle siyasî muhaliflerin, idareye karşı isyan edenlerin ve bazı sapkın mezhep ileri gelenlerinin sürgün edildiği görülmektedir. Ziyâd b. Ebîh zamanında Hâricîler'e sempati duyan Ezd kabilesinden bir grup Mısır'a sürülmüştür (Halîl Usâmine, sy. 5 [1984], s. 75). Ziyâd'ın oğlu Ubeydullah zamanında Hz. Hüseyin taraftarı bir zümre Suriye, Mısır, İfrîkiye ve Hicaz'a gönderip dağıtılmıştır. Bir dönem Uman'da Zâre bölgesi, daha sonra Kızıldeniz'in güneyindeki Dehlek adalar topluluğu sürgün yeri olmuş ve şair Ahvas el-Ensârî, Medine Kadısı Arrâk b. Mâlik, Horasan Valisi Abdülcebâr el-Ezdî'nin oğulları ile bir kısım Mu'tezilî ve Kaderiyye mensubu buraya sürülmüştür. Kudüs daha Emevîler zamanından başlayarak bir sürgün yeri olmuştur. Memlûkler devrinde burada bir tür sürgün sistemi olan battallık ortaya çıkmıştır (Gül, LXVI/246 [2002], s. 212 vd.). İslâm tarihinde farklı zamanlarda ilginç sebeplerle yapılmış sürgünlere rastlanmaktadır. İbn Kesîr 323 (935) yılı olayları içinde İbn Şenebûz adında bir kişinin şâz kıraatler sebebiyle Vezir İbn Mukle tarafından Basra'ya sürülmesinden söz eder (*el-Bidâye ve'n-nihâye*, XI, 193-194). Aynı müellif, 324 (936) olayları içinde Halife Râzî-Billâh'ın, hastalanan kardeşi Hârûn'u kasten tedavi etmediğinden şüphelendiği tabip Buhtîşû'u Enbâr'a sürdüğünü ve annesinin araya girmesiyle onu geri getirttiğini söylemektedir (a.g.e., XI, 200).

BİBLİYOGRAFYA :

Buhârî, "Hudûd", 32, "Şurûṭ", 14; Tirmizî, "Hudûd", 11; Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Muşannef* (nşr. Habîbürrahman el-A'zamî), Beyrut 1403/1983, IV, 125; XI, 242-243; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 285; VII, 108, 110; Belâzûrî, *Fütûh* (Fayda), s. 32, 33, 34, 35, 37, 94, 95; Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, *Müsned* (nşr. Hüseyin Selîm Esed), Dimaşk-Beyrut 1404/1984, V, 69; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IV, 398-399; a.mlf., *Târîh* (Ebû'l-Fazl), IV, 398-399; Taberî, *el-Mu'cemû'l-kebir* (nşr. Hamdî Abdülmecîd Selefi), Beyrut 1404/1984, XII, 148; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk* (Amrî), XXVI, 9; Kurtubî, *el-Câmi'*, V, 82; Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye* (nşr. Ali M. Muavvaz v.dğr.), Beyrut 1405/1985, IV, 348-349; IX, 197; XI, 193-194, 200; İbn Hacer, *el-İşâbe* (Bicâvî), VI, 564, 702; Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, I, 621 vd.; *Concordance to the Good News Bible* (ed. D. Robinson), Suffolk 1983, s. 338-339; Muhammed b. Abdullah el-Ahmed, *Hükümü'l-habs fi's-ser'ati'l-İslâmiyye, es-sicn, el-mülâzeme, en-nefîy*, Riyad 1404/1984, s. 257 vd.; Mustafa Fayda, *H. Ömer Zamanında Gayrî Müslimler*, İstanbul 1989, s. 184

vd., 187 vd.; a.mlf., "Dehlek", *Dîa*, IX, 105; Abdülhay el-Kettânî, *et-Terâtîbü'l-idâriyye* (Özel), II, 59; Vecdi Akyüz, *Hilâfetin Saltanata Dönüşmesi*, İstanbul 1991, s. 21; Halîl Usâmine, "Ukûbetü'n-nefîy fi şadri'l-İslâm ve'd-devleti'l-Ümeviyye", *el-Kermil*, sy. 5, Hayfa 1984, s. 55 vd., 69 vd., 75; Muammer Gül, "Mısır Memlûkları'nda Bir Sürgün Sistemi Olan Battallık ve Kudüs", *TTK Belleten*, LXVI/246 (2002), s. 212 vd.; Nuh Arslantaş, "Sürgünden Sonra Hayber Yahudileri", a.e., LXXII/264 (2008), s. 431 vd., 436, 437, 438, 439; Ahmet Önkâl, "Âmir b. Abdullah", *Dîa*, III, 65; Abdullah Aydınlı, "Ebû Zer el-Gıfârî", a.e., X, 267; Selman Başaran, "Hakem b. Ebû'l-Âs", a.e., XV, 175-176.

NEBİ BOZKURT

Osmanlılar'da. Türkler, Orta Asya bozkırlarında konar göçer bir hayat tarzı benimsemiş olduklarından bu dönemde sistematik bir sürgünden bahsetmek mümkün değildir. Selçuklu Devleti, kendilerine tahsis edilmiş sahalarda kitleler halinde yaşayan ve sadece reislerine itaat eden Türkmenler'in gücünü zorunlu iskân, iktâ dağıtım, Oğuz beylerinin çocuklarının sarayda rehin tutulması, maaşlı askerî birliklerin kurulması vb. yöntemlerle kırmaya çalışmıştır. Selçuklular bu yöntemlerle, Anadolu'ya devamlı göç etmekte olan Türkmen kitlelerini merkezî otoriteye sorun çıkarmamaları için Anadolu'nun batı taraflarına sürmüştür.

Osmanlı Devleti'nde sürgün uygulaması sistematik bir tarza dönüşmüştür. Kanunnâmelerde ve arşiv belgelerinde Osmanlı ceza hukukunda ta'zir cezaları arasında yer alan sürgünle ilgili hükümler bulunmaktadır. Sürgün, belgelerde genellikle "nefiy" şeklinde geçer, sürgün yeri için de "menfâ" kelimesi kullanılır. Osmanlı ceza hukukunda sürgün cezasının süresi belirtilmemekle birlikte özellikle ırza karşı işlenen suçlarda uygulanan sürgün bir yıl ile sınırlandırılabilir. Kanunnâmelerde geçen bu bilgiler, ilk devirlerde toplu şekilde yapılan sürgün faaliyetlerinde uygulanması gereken kurallara yönelik olarak hazırlanmıştır. Bunun yanında bireysel sürgünlerle ilgili ferman, buyruğu vb. hükümler de bulunmaktadır. Osmanlı Devleti'nde değişik amaçlar için yapılmakla birlikte sürgünün başlıca iki uygulaması vardır. Birincisi kişilerin cezalandırılıp olay mahallinden veya bulundukları yerden uzaklaştırılması, ikincisi bütün toplumu etkileyen sosyoekonomik bir politikanın, yani iskân siyasetinin gereği olarak toplu sürgün uygulamasıdır.

Özellikle sosyal ve ekonomik sebepler yüzünden bireylere yönelik sürgün cezalarının Osmanlı Devleti'nde sıkça uygulandı-